ТАТАРОЯЗЫЧНОЕ ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

ГАЯЗ ИСХАКИ И ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПЕЧАТЬ НАЧАЛА XX ВЕКА

Р.М. Галиева,
кандидат филологических наук, доцент
Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)
E-mail: grasima@yandex.ru

Аннотация. Статья посвящена анализу изучения периодической печати начала XX века. Цель данной статьи – рассмотреть особенности публицистических материалов Г.Исхаки. Задачами являются сбор материала о периодической печати в его публицистических материалах 1916 года, изучение редакторского опыта Г.Исхаки, выявление оценки в его творчестве на 10-летнюю историю периодической печати.

Ключевые слова: периодическая печать, публицист, история, татарская журналистика.

Summary. This article is dedicated to the analysis of the periodicals in the early 20th century. The purpose of this article is to identify the assessment of periodicals in the publicistic materials of G. Iskhakiy. Our tasks are to collect the publicistic articles about the periodicals, published in 1916, to study the journalistic and editorial expertise of G. Iskhakiy and to identify the assessment of decadelong history of the periodicals through his works.

Keywords: periodicals, publicist, the history, the Tatar journalism.

Г.ИСХАКЫЙНЫҢ XX ЙӨЗ БАШЫ МАТБУГАТЫНА БӘЯСЕ

Быел татар матбугатын беренче тапкыр өйрәнә башлауга 100 ел тулды. Моны 1916 елда татар матбугатының 10 еллыгы уңаеннан язылган мәкаләләр аша күзәтергә була. Заманында татар матбугатының 10 еллыгы газета һәм журнал идарәләрендә хәбәр ителә, бу бәйрәмнең рәсми төс алачагы да билгеле була. 1916 елларда «Ил», «Сүз» газеталарында һәм «Шура» журналларында ун ел дәвамында чыккан татар телле матбугатка бәя дә бирелә. Газета һәм журналларның киләчәге турында да уйланулар, фикер алышулар башлана. Вакытлы матбугатның 10 еллыгы тарих күзлегеннән чыгып бәяләгәндә дә, матбугат битләрендә яктыртылуын күзәткәндә дә, шуны искәртәбез – 1915-1916 елларда татар журналистикасын өйрәнү чоры башлана. Газета-журналларда беренче тапкыр теге яки бу басманың алга таба эшчәнлегендә мөмкин булган

үзгәрешләр турында яза башлыйлар, киңәшләрен бирәләр. 1916 елда матбугатның 10 еллыгы зур хадисәләрдән саналырга тиешле дип, «Шура» һәм башка журналлар идарәсенә түбәндәге телеграмма урнаштырыла. *«Халкыбызда аң вә миллият фикере уйгануда беренче гамәл булган милли матбугатымызның уньеллык дәвамы безне дә туган тел вә үз халкымызны сөяргә үгрәтте. Сөекле халкымызга милли тәрбия биреп, аның мәдәният юлына керүенә дә милли матбугатымызның хезмәте зур булды. Үмид итәмез ки матбугатымыз, моннан соң да тагын да киң вә тирәнрәк булуга кереп, халкымызны бу көнге караңгы вә авыр хәленнән чыгарыр. Милләтемезне аңлап тугры бер юлга кереүемезгә рәһбәрлек кылган җәмәгать хадимнәремезне самими калебтән тәбрик итеп, милли матбугатымызның киләчәктә тагын да тәрәккые, халкымызның рухани вә мәдәни җәһәттән күтәрелүне телимез»* [1, б. 37]. Бу телеграмма «Сүз» газетасының редколлегиясе башлагычы белән матбугат көне мәҗлесендә, Гаяз Исхакый җитәкчелегендә кабул ителә һәм милли матбугат бәйрәме уңаеннан газета-журналлар идарәләренә шундый тәбрик телеграммалары җибәрү турында карар чыгарыла. Һәм әйтергә кирәк матбугат бәйрәме мәҗлес һәм кичәләр рәвешендә тантана төсе дә ала. Газета-журналларда бу хакта бик күп язмалар языла. Матбугаттагы бу хакта язмаларны санап чыгып кына булмый. Алар милли матбугатның, теге яки бу басманың эшчәнлегенә бәя биреп кенә калмый, жанр ягыннан, тема ягыннан газетага яки журналга нәрсә язарга кирәклеге дә тикшерелә башлый. Гомумән, 1915-1916 еллар матбугатны эзлекле һәм әсаслы рәвештә тикшерелә башлау дәвере була. Хәтта татар матбугаты туган көнен «Казан мөхбире»нең чыга башлау көне 29 октябрьдән башлау турында сүз куерталар. «Аң» журналы матбугат турында анкета урнаштыруы да билгеле. Анда «Газеталарымыз уньеллык дәвамында үзләренең төп максатларына хезмәт итә алдылармы? Газеталарымызның тәрҗемә кыйсмына ничек карыйсыз? Газеталарымызда нинди кимчелекләр күрәсез? Безгә нинди журналлар кирәк? Газеталарымызда милли, иҗтимагый мәсьәләләр халкымызның ихтыяҗларына муафыйк рәвештә вә вакытында кузгатылып, язылып килә алдылармы?» [1, б. 43]. дигән сораулар куела. Шактый гына кызыклы җаваплар алына. Аларның кайберләре бүген дә актуаль булып кала бирә. Мәсәлән, «Газеталарымызда шигырьләр басылмасын иде, чөнки алар көндәлек булу сәбәпле, шигырьләр югалып әрәм булалар. Шигырьләр журналларда басылсын иде. Газеталарда шигырь урынына әдәби хикәя, фельетоннар дәрҗ ителсен иде». «Хәзерге көндә матбугат бер төрле арганлык вә истирахәт дәверен кичерә. Милләтнең кимчелек вә ихтыяҗларын әввәлге шикелле үк хөр вә батыр ачып салмый». «Әлеге газеталарымыз арасында «Ил»не, әле «Сүз»не ярата төшеп укыймыз. Сәбәбе билгеле: милли мәгыйшәтемез вә милли ихтыяҗымызны алда тотып, шәхси файдадан милли ихтыябны өстен күргәнгә» [1, б. 42].

Күп кенә басмаларда теге яки бу матбугат чарасы тәнкыйтьләнсә дә, кайберләрендә аларның проблемалары да күтәрелә. *«...Чөнки бу көн татар матбугаты ун еллык гомерен үткәргән татар матбугаты бүген имтиханга*

керә, үзенең киләчәктә яшәргә хакы барлы-юклыгын исбат итәр өчен милләте алдында имтихан бирсә, бу көнге милләт тә, татар милләте дә тормыш имтиханыннан кердер», – дип яза «Ил» газетасы «Петроград татар гәзитәләре» мәкаләсендә [2, б. 113]. Бу мәкаләдә шулай ук матбугат бәйрәме мөнәсәбәте белән Казан, Оренбург, Уфа, Мәскәүдәге матбугат көне уңаеннан да нәрсәләр үткәрелүе хакында хәбәр ителә.

Гаяз Исхакый Мәскәүдә «Ил» газетасында эшләгән вакытта матбугат чараларына, аерым газеталар эшчәнлегенә бәя бирә. Милли матбугатның унъеллыгы уңаеннан шактый күп мәкаләләрен бастыра. Без аларны күзәтеп чыктык. Бу мәкаләләрне Гаяз Исхакыйның 15 томлык җыентыгыннан табарга була. Бигрәк тә 7, 5, 9 томнарында тулысынча публицистик әсәрләре урын алган. Монда «Ил», «Сүз», газеталарында язган материаллары туплап бирелгән. Нигездә алар моннан нәкъ бер гасыр элек язылган. 7 нче томга кергән 1915-1916 елларда язылган публицистик язмаларында шул чордагы матбугат тормышы ачык чагылдырылган. Без аларны беренче татар басмаларын өйрәнеп язылган, аларның юнәлешен билгеләгән фәнни язмалар дип атый алабыз. Билгеле, кайбер текстларда авторның субъектив фикере дә өстенлек ала. Бу бигрәк тә ««Йолдыз»ның миллилеге», «Петроградта татар гәзитәләре» язмаларында ачык күренә. Гаяз Исхакыйның бу язмалары милли матбугатка кагылышлы проблемалар күтәрелүе белән дә актуаль. «Милли матбугат бәйрәмендә», «Матбугат, яһүдләр вә без», «Идел буе матбугаты» язмаларында татар матбугаты язмышына кагылышлы шактый күп мәсьәләләр күтәрә автор. Ни кызганыч, кайберләре аларның бүген дә актуаль булып кала бирә. Мәсәлән, матбугатны тоту өчен акча булмау, газета идарәләрендә бердәмлек булмау, гомумән, газетага язучылар арасында бәйләнеш булмау, милли матбугатның таркаулыгына да китерә. Газеталарның юнәлешләре хакындагы фикерләре дә бүгенге көн өчен актуаль булып кала.

«Идел буе матбугаты», «Милли матбугат бәйрәмендә» дип аталган язмаларында автор матбугат оешу тарихын гына язып калмый, күпсанлы проблемаларны да күтәрә. 1916 елда язылган «Милли матбугат бәйрәмендә» мәкаләсендә Гаяз Исхакый Казанда чыккан татар басмаларына бәя бирә. «Казан мөхбире», «Таң йолдызы», «Йолдыз», «Вакыт» газеталары турында мәгълүмат биреп кенә калмый, аларның нәшер ителә башлау тарихына, редакторлар эшчәнлегенә, газетаның тоткан кыйбласын ачыклауны да үзмаксат итеп куя. *«Казанда беренче «Казан мөхбире» урынына Казанның үзендә генә дә унлап исемдә гәзитәләр чыккан кебек, Казан түгел шәһәрләренең дә күбесендә мөселман халкының зурлап-кечкенәлегенә нисбәттән бер вә берничә берничә гәзитәләр, журналлар булып үтте»; «...Татар матбугаты туды, үсте, үлде, күмелде. Тагы туды, тагы үсте. Уникенең берсе юкта мәйданга чыккан татар матбугаты ун ел эчендә иң әүвәл матбугатта язучылар, үзенә махсус язучылар, гәзитә язучылары тудырды». «...Татар матбугаты ун ел гомерендә татарның өенә-йортына керде. Татарның шәһәрендә генә түгел, авылында да зур урын тотты. ... Татар матбугаты сугыла-бәрелә, йөри-йөри ышкыланды, шомарды. Аның теле баеды, истыйляхатлары (терминнары) күбәйде, үзенә*

махсус гәзитә теле дигән яңа бер тел тудырды. ...Татар матбугаты татарның гомуми мәсьәләләрен караганда, әфкяре гомумиянең иң көчле гамиле булып алды. Татар матбугаты, ун ел эчендә үзенең халкына нисбәтен тәрәкъкый итеп, үзең халкының төрле бүлегенең тәрҗемане әфкяре булып (фикерләрен чагылдыручы) алды. Татар тормышында гражданлык хакы казанды» [2, б. 110].

«Матбугат бәйрәме мөнәсәбәте илә» язмасында Казан, Оренбург, Уфа, Мәскәүдәге матбугат көне уңаеннан туган фикер һәм борчылуларын белдерә. Бу публицистик язмада автор матбугат дөньясын шактый тәнкыйть утына тота. Газета һәм журнал идарәләрендә матбугат бәйрәменә булган мөнәсәбәтне күрсәтә. Газеталар гына түгел, гомумән, үз эшебезгә бәя бирмәүне, башкалар алдында матбугатның дәрәҗәсен үстерү нисбәтендә дә хаклы автор. Гаяз Исхакыйның әлеге мәкаләсе, бер гасыр элек язылса да, анда күтәрелгән кайбер проблемалар, ни кызганыч, әле дә кала бирә. *«Матбугат галәме татар тормышында никадәр авырлыклар күреп алга таба атласа да, мәгаттәәссеф (үкенечкә каршы), матбугат әһеле үз-үзенең шул хезмәтендә вак-төяк мәсьәләләрдән үтә алмаган, мәгаттәәссеф (үкенечкә каршы) матбугат әһеленең бик күбесе үзенең шәхси файдасы белән гомуми мәсьәләләрне аера алыр дәрәҗәдә үсә алмаган»; «Үземез үз арамызда йөртер өчен әхлакый-иҗтимагый кагыйдәләр ясыйк, матбугат әһеленең махсус җәмгыятькә берләшүе, махсус кагыйдәләрне үзе өчен дә, рәфикы (иптәше) өчен дә, рәкыйбе (конкуренты) өчен дә бер көчлеген тасдыйк итү берлән генә булачактыр вә шуның өчен әһле матбугатны күрешеп, үз хәлен кайгыртышу, үзенең эчтәлеген тормышына кагыйдәләр, кануннар кую – унберенче яшькә киткән татар матбугатының беренче иҗтимагый бурычыдыр»* [2, б. 117].

«Петроград татар гәзитәләре» дигән язмасында «Нур», «Өлфәт», «Дума», «Ил», «Милләт» газеталарына анализ ясап үтә. «Нур» турында менә нәрсәләр яза ул: *«Ләкин гәзитә үзенең беренче татар гәзитәсе булудан килгән мәнфәгатен аңлап йитеп, шул эшне тәрәккый иттерү юлына керешә алмады». Петроградта икенче басма булып чыккан татарча ««Өлфәт» гәзитәсенең укучысы күп булу ягыннан матди җәһәте тәэмин ителергә тиеш булса да, акчасызлыктан тукталды»*, – дип аңлатма биреп үтә. [2, б. 113].

Гаяз Исхакый тагын бер матбугат чарасы «Йолдыз» газетасының 10 елы тулу уңаеннан юбилее мөнәсәбәте илә үзенең фикерләрен «Йолдыз юбилейсы» мәкаләсендә җиткерә. Мәкалә шактый күләмле язылган. Автор шактый гына газетаны тәнкыйтьләсә дә, аңа уңай яктан да бәя бирә: *«Йолдызның ун ел тулу мөнәсәбәт берлә ясаган бәйрәмендә халык өчен дә шатланырлык зур бер нокта бардыр. Әүвәлдә «Йолдыз»га башка татар гәзитәләре юк вакытта хөкүмәтебез тарафыннан рөхсәт бирелмәенчә торып, аның зәһәреннән шул вакытта безне саклап калуыдыр»* [2, б. 128].

Милли матбугат үсешен, бер гасыр элек барлыкка килгән матбугатны өйрәнү күп кенә фәнни хезмәтләрдә күзәтелә. «Матбугатыбызның тарихын журналистика фәне күзлегеннән өйрәнүгә йөз тоткан зур гына галимнәр

даирәсе тупланды. Танылган татар язучысы һәм публицисты Гази Кашшаф нигез салган бу мәктәпнең эшчәнлеген олы буын галимнәре дәвам итте. Розалина Нуруллина, Флорид Әгъзамов, Альберт Айнетдинов, Мөнҗия Мәрдиева журналистикабыз тарихындагы «ак таплар»ны бетерүгә биниһая зур өлеш керттеләр. ...XX йөз башы татар әдәбияты тарихын вакытлы матбугатыбыз, публицистикабыз формалашу белән бәйләп өйрәнгән күренекле әдәбият галиме Мөхәммәт ага Гайнуллин исемен зур ихтирам белән искә алабыз. Шулай Үзбәк Гыймадиев, Әбрар Кәримуллин, Равил Әмирханов, Вахит Хаков, Хатыйп Миңнегулов хезмәтләре дә матбугат тарихы белән тыгыз бәйле» [3, б. 7]. «Галимнәребез дәлилләвенчә, 1905 елдан 1917 елга кадәрге чорда татар телендә егермегә якын шәһәрдә төрле вакыт аралыкларында 120ләп газета һәм журнал нәшер ителгән» [3, б. 6]. Татар матбугаты тарихын тулаем язганда аларны системалаштыру гына җитми кебек. Ә өйрәнелгән кадәресе шактый саллы фәнни хезмәтләр, алар өлешчә авторларның уку ярдәмлекләрендә дөнья күрде инде. Безнең XX гасыр башы мирасы шушы еллар дәвамында сәяси күзлектән, идеология ягыннан шактый киң яктыртылды. Арабызда шушы чорны бернинди идеологик бәяләрсез генә өйрәнүче, шул чордагы эшчәнлекне бәяләүче галимә Мөнҗия Мәрдиева хезмәтләрен телгә алмыйча калу һич мөмкин түгел. Галимә озак еллар дәвамында бик горур рәвештә татарның рухи тормышын чагылдырган затлы журналларны өйрәнә. Шулардан «Тәрбияви этфал» (1907), «Шура» (1908-1918), «Сөембикә» (1913-1918), «Икътисад» (1908-1913), «Мәктәп» (1913-1914) журналларын атап булыр иде. Г.Исхакый, Ш.Камал, М.Гафуриның публицистик иҗаты, М.Җәлил һәм Г.Кашшаф редакторлык эшчәнлеген тикшерә ул. Күп кенә журналларның әдәби мирасын барлый, бүген дә чыгып килүче кайбер әдәби басмаларның алар белән бәйләнешен өйрәнә. Шундыйлардан «Безнең юл» (1922-1925) журналын алып карарга була. Галимәнең шулай ук бу нисбәттән әдәби журнал чыгару тәҗрибәсе турында уйланулары кызыклы. «Әлгаср әлҗәдит» (1906-1907), «Шура» (1908-1918), «Аң» (1912-1918) журналы тәҗрибәсендә «Безнең юл»да чагыламы дип уйлана ул. Югыйсә соңгысы башка чор журналы.

Башка чор дигәннән галимәгә бер гасырлык матбугатын башка төрле күзлектән карарга, идеология кысаларыннан арынып өйрәнергә дә насыйп булды. Хәер, еллар дәвамында өйрәнгән мираска үзгәреш керттеме икән ул? Чөнки галимәнең һәрчак үз фикере бар иде. Галимә Мөнҗия Мәрдиева фәнни хезмәтләрендә Г.Исхакый иҗатының чагылышы, ул эшләгән басмалар аерым бер урын алып торды.

1905-1906 еллар татар вакытлы матбугатының рәсми рәвештә барлыкка килүе, киңәюе, көч алу еллары булса, 1915-1916 еллар шул кыйммәтле хәзинәбез, кадерле мәдәни мирасыбызның эзлекле рәвештә тикшерелә башлау дәвере була. Унъеллык матбугат эшчәнлеген Гаяз Исхакый язган мәкаләләр аша күзәттек, аларга анализ ясадык. Нәтиҗә ясап шуны әйтәбез: татар матбугатының ун еллык эшчәнлегенә үзвакытында бәя бирү әһәмиятле эш булган. Гомумән, 1915-1916 елларда татар журналистикасын өйрәнү чоры

башлана, аның эшчәнлегенә беренче тапкыр бәя бирелә. Бу эш исә Г.Исхакыйның беренче хезмәтләреннән соң еллар дәвамында эзлекле рәвештә алып барылды.

Әдәбият

1. Мәрдиева М.Б. Татар журналистикасы тарихы буенча очерклар (Типологическая характеристика татарских газет и журналов). Казань: Казан. ун-т, 2003. – 132 б.

2. Исхаков М.Г. Публицистика 15 т. / 7 т. Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2008. 366 б.

3. Татар журналистикасы – халыкка хезмәттә: фәнни мәкаләләр җыентыгы (Татарская журналистика: становление и развитие: сборник научных статей) //төзүче-мөхәррирләр В.З. Гарифуллин, Р.Л. Зәйни. Казан: Казан ун-ты нәшр., 2016. 296 б.

Г.ТУКАЙ В ТАТАРСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

Р.М. Галиева,
кандидат филологических наук, доцент
Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)
E-mail: grasima@yandex.ru

Аннотация. Статья посвящена изучению темы Г.Тукая в периодической печати. Цель данной статьи – рассмотреть особенности представления поэтического наследия Г.Тукая в газете «Ватаным Татарстан» (1918-2016 гг.). Основные задачи исследования связаны с выявлением тукаевской темы в газетных материалах, изучением художественных особенностей творчества поэта. Газета «Ватаным Татарстан», являясь рупором общества, вносит неоценимый вклад в создание истории общественно-политической жизни республики и страны, а также позволяет наиболее полно представить творческое наследие Г. Тукая.

Ключевые слова: поэт, газета, Г.Тукай.

Summary. The article is dedicated to the study of presentation of G.Tukay theme in the periodicals. The goal of this article is to analyze the study aspects of G. Tukay in a newspaper «Vatanym Tatarstan» in 1918-2016.Our tasks are to identify the placement of G. Tukay theme in newspaper materials, to determine its position in regards to the poet and to study the features of materials about works of poet. A newspaper is a megaphone for society, and through the history of social and political newspaper as «Vatanym Tatarstan» it becomes possible to study the creative heritage of G.Tukay.

Keywords: poet, newspaper,G.Tukay.